

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ
БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш. УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН КОМИТЕТ НАУКИ
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ И ЭТНОЛОГИИ ИМЕНИ Ч.Ч. ВАЛИХАНОВА

Кеңес Одағының батыры Мәншүк Мәметованың
туғанына 100 жыл толуына орай,
**«ҚАЗАҚСТАН ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДА:
ТАРИХИ ЖАД ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ТАРИХНАМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР»**
атты Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясы
материалдарының жинағы

6 мамыр 2022 жыл

Сборник материалов
Республиканской научно-практической конференции
**«КАЗАХСТАН В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ:
ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ И СОВРЕМЕННЫЕ
ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ»**,
посвященной 100-летию рождения героя Советского Союза
Маншук Маметовой

6 мая 2022 года

Алматы, 2022

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ
БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш. УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН КОМИТЕТ НАУКИ
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ И ЭТНОЛОГИИ ИМЕНИ Ч.Ч. ВАЛИХАНОВА

Кеңес Одағының батыры Мәншүк Мәметованың
туғанына 100 жыл толуына орай,
**«ҚАЗАҚСТАН ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДА:
ТАРИХИ ЖАД ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ТАРИХНАМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР»**
атты Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясы
материалдарының жинағы

6 мамыр 2022 жыл

Сборник материалов
Республиканской научно-практической конференции
**«КАЗАХСТАН В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ:
ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ И СОВРЕМЕННЫЕ
ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ»**,
посвященной 100-летию рождения героя Советского Союза
Маншук Маметовой

6 мая 2022 года

УДК 94 (574) (063)

Редакциялық алқа:

Қабылдинов З.Е., Алдажұманов Қ.С., Тілеубаев Ш.Б.

Құрастырушылар:

Тілеубаев Ш.Б., Дюсенова Н.К.

Беттеген:

Зикирбаева В.С.

Кеңес Одағының батыры Мәншүк Мәметованың туғанына 100 жыл толуына арналған **«ҚАЗАҚСТАН ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДА: ТАРИХИ ЖАД ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ТАРИХНАМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР»** атты Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарының жинағы (6 мамыр 2022 жыл). – Алматы: 2022. – 116 б.

Сборник Республиканской научно-практической конференции «Казахстан в годы Великой Отечественной войны: историческая память и современные историографические проблемы», посвященной 100-летию рождения героя Советского Союза Маншук Маметовой (6 мая 2022 года). – Алматы: 2022. 116 с.

Жинақта Кеңес Одағының батыры Мәншүк Мәметованың туғанына 100 жыл толуына арналған «Қазақстан Ұлы Отан соғысы жылдарында: тарихи жад және қазіргі тарихнамалық мәселелер» атты Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының ғылыми баяндамалары топтастырылған.

Еңбек гуманитарлық ғылымдар саласының мамандарына, жоғары оқу орындарының оқытушылары мен білім алушыларына, сондай-ақ көпшілік оқырман қауымына арналған.

В сборник включены научные доклады Республиканской научно-практической конференции «Казахстан в годы Великой Отечественной войны: историческая память и современные историографические проблемы», посвященной 100-летию рождения героя Советского Союза Маншук Маметовой.

Работа предназначена для специалистов в области гуманитарных наук, преподавателей и студентов высших учебных заведений, а также для широкого круга читателей.

Редакция жинақта ұсынылған жарияланымдардың мазмұнына және ондағы көзқарастарға мақала авторлары жауапты екендігін ескертеді.

Ержанов А.Қ.
ғалым-хатшы, Ақтөбе облыстық
тарихи-өлкетану музейі
Ақтөбе, Қазақстан

ЭКСПОЗИЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ СЫР ШЕРТКЕНДЕ
(Ақтөбе қаласында жасақталған 312-ші атқыштар
дивизиясының тарихынан)

Соғыс жаңғырығы алыстаған сайын аға буын өкілдерінің қанқұйлы шайқастардағы және тылдағы ерліктері мәңгілік халық жадында сақталады. Бұл соғыс Кеңес халқы үшін ауыр болды. Еңбектеген баладан еңкейген қартқа дейін шаруаға жарамды азаматтар еңбек вахтасына тұрып, сын сағатында қажырлық пен қайсарылық таныта білді. Кеңестік азаматтар таңның атысынан түн жарымына дейін маңдай тері мен табан етімен Ұлы Жеңіс күнін жақындата берді. Бұл күнде тақырып аясында қалам алып, зерттеу жұмысын жүргізген көптеген отандық ғалымдар, өлкетанушылар мен жекелей зерттеу жұмысын жүргізен авторлармен жазылған еңбектер баршылық. Қазақстан қоғамының осы соғыста қосқан үлестері туралы әр жылдары басылып шыққан майдангерлердің естеліктері деректердің қатарын толықтыра түсті. Өкінішке орай, сол оқиғаларға тікелей араласқан ардақты аталарымыз бен әжелеріміздің қатары азайды.

Облыс орталығында орналасқан өлкетану музейінің «Ерлік пен Даңқ» залындағы экспозициядан ақтөбеліктердің қаһарлы соғыс жылдарындағы қосқан үлестері туралы жан-жақты мәлімет алуға болады. Залдың орталық бөлігінде Кеңес Армиясы жоғарғы әскери басшылық құрамына жататын генерал-майордың кителін көреміз. Зер салып оң қапталындағы жазуға үңіліп қарайтын болсақ, 312-ші атқыштар дивизиясының командирі А.Ф. Наумов кигендігі туралы шағын ақпарат бар. Оған қарама-қарсы витринада Ақтөбеден аттанған дивизия құрамында қызмет еткен полк командирлері мен жауынгерлерінің суреттері мен оларға қатысты мәліметтер берілген.

Музейге келушілер экспозицияны бір шолып әрі қарай зал экспонаттарын тамашалауды жалғастыратын болар. Алайда асықпай зер салып әдебиеттер мен архив құжаттарына сүйенер болсақ, соғыстың алғашқы сәттерінде 312-ші атқыштар дивизиясы кеңестік әскери құрамалармен бірге Мәскеу түбіндегі қиян-кескі шайқастарға қатысқандығы мен соққы алып ала отырып соңғы бөлімдері қалғанға дейін арпалысқа түскендігін біреулер білсе, біреулер білмес. Дәл осы қаһарлы жаудың екпініне шыдас беріп, оның бетін ерлікпен тойтарған қорғаныс ауданындағы жауынгерлер қатарында ақтөбелік жерлестеріміздің бар екендігін мақтан тұтамыз. Олардың батылдығы мен батырлығы мәңгі халық жадында сақталады.

Ақтөбе қаласында жаңа дивизияны жасақтауға қатысты Қазақ КСР КП ОК мен Орта Азия әскери округінің директивасына сәйкес Ақтөбе облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Я.П. Иночкин, облыстық атқару комитетінің төрағасы М.С. Арменков, әскери комиссар С.Д. Алексеев қызу кірісіп кетеді [1, 52-б].

1941 жылдың 18 шілдесінде неміс армиясының Мәскеу бағытындағы жедел қозғалуына байланысты Можайск қорғаныс шебі құрылады. Алайда 9-10 қазан күндері қорғаныс шебіндегі жағдай қиындап, неміс әскерлері Гжатск, Можайск, Волоколамск, Малоярославецк және Калуга бағытында шабуылдарын үдете түсті. 1941 жылдың 10 қазанындағы № 02 әскери бұйрыққа сәйкес Можайск қорғаныс шебінде (кейін Мәскеу қорғаныс зонасы) Волоколамск, Можайск және Малоярославецк қорғаныс аудандары қалыптасты. Малоярославецк қорғаныс ауданының бастығы болып 312-ші атқыштар дивизиясының командирі А.Ф. Наумов тағайындалады. Қорғаныс ауданының орталығымен Медынь, Малоярославецк және Подольск қалалары арқылы Варшава тас жолы өтіп жатты.

312-ші атқыштар дивизиясы Валдай және Ерынъя станцаларында жүк поезына тиеліп жатқан кезде 6-ші және 7-ші қазан күндері Малоярославецк қорғаныс ауданына жедел түрде Подольск жаяу әскери және артиллериялық училищелерінің курсанттары, 108-ші запастағы полк, 395-ші артиллериялық полк, бас қолбасшылық резервіндегі 517-ші артиллериялық полк, жеке танк ротасы және батыстан шегінген Қызыл армия бөлімдері топтастырыла бастады. 9-шы және 10-шы қазан күні барлық қорғаныс шебі бойында жағдай қиындай түсті. Ресей Федерациясы Қорғаныс министрлігіне Орталық архив құжаттарында деректерге сүйенер болсақ, № 37 қорғаныс ауданының коменданты, полковник Смирнов осы жердегі барлық әскери құрамаларға жауапты болатын. Онда 6-8-ші қазан күндері Малоярославецк ауданының алдыңғы шебіне батыстан 33-ші, 24-ші және 43-ші армия құрамындағы дивизиялардың шашыраған бөлімдері шегінгендігін хабарланады [2].

Дивизияның алғашқы эшелоны Ворсино станциясына жеткенде неміс ұшақтары станцияға үздіксіз шабуыл жасап жатқан-ды.

43-ші армия штабының мәліметі бойынша 312 атқыштар дивизиясы мен Подольск училищесінің курсанттары, 17-ші танк бригадасының қолдауымен Павлицево, Шувалово, Юрьевское, Лукяново, Ильинское, Подсосино, Машкино, Рябцево, Савиново және Детчино елді мекендерін қамтыған жаңа шепке орналасады [3, с.41].

Боровск бағытында дивизияның 1083-ші полкі жаяу маршпен жетісімен Ищеино және Зеленино деревнялары үшін шайқастарын бастап кетеді. Осы бағытта немістердің уақытша түсірілген десантының әлсіздігіне байланысты полк жағдайды уақытша тұрақтандырды. Алайда 12-ші қазан күні Мальцево мен Каменево елді мекендерінен жеткен неміс танк құрамалары мен жаяу әскерлері авиацияның көмегімен 1083-ші полктің

батальондарына соққы береді. Ауыр шайқастардың нәтижесінде үшінші батальон солтүстікке қарай Деревенька деревнясына қарай шегінсе, қалған батальондар мен оларға қарасты роталар Абрамовская Слобода, Хитрово деревняларының жерінде шайқасып жатты. Полктің қалған бөлімдері Юрьевское деревнясының бағытында Лужа өзеніне қарай шегінуге мәжбүр болады.

Қорғаныс ауданының оң жағына немістердің 258-ші жаяу әскери және 20-шы танк дивизиялары Кеңес құрамаларын ығыстырумен болды. Жағдайдың ауырлығына байланысты 1083-ші полкке қосымша танк ротасы мен 12-ші гвардиялық минометшілер полкінің дивизионы, Мәскеу резервтік майданының штабымен 110-ші атқыштар дивизиясы, 9-шы және 17-ші танк бригадалары Малоярославецк қорғаныс ауданының оң жағына жұмылдырылады. Немістердің шығысқа қарай Боровск бағытындағы шапшаң қимылдауы майдан шебінде тұрған Кеңестік құрамалардың тағдырына қатысты дереу шешім шығарып, үздіксіз жағдайды бақылауда ұстауды талап етті. Шайқастар барысында Деревенька елді мекені маңындағы 1083-ші полктің 3-ші батальонмен байланыс үзіліп, шығысқа қарай шегінген батальон жауынгерлері басқа әскери құрамаға қосылып кеткен.

Оның үстіне резервтен келіп жеткен бірсыпыра әскери бөлімдерге оқ-дәрі, тасымал техникалары, қару-жарақтар мен азық-түлік қажет етілді.

Уақыт өткен сайын Кеңес құрамалары үшін жағдай ауырлай түсті. Немістердің 13-ші армия корпусы Калуганы алғаннан кейін, Серпухово және Тарусса жеріне қарай бағыт алса, 12-ші корпус Малоярославецк қорғаныс ауданының оңтүстік жағынан қоршай бастады.

Дивизияның оңтүстік шебінде орналасқан 1083-ші полк 12-ші мен 14-ші қазан аралығында ауыр шайқастарға қатысып, Боровск бағытында шабуыл жасап жатқан 258-ші жаяу әскер және 20-шы танк дивизияларының қоршауына түсіп қалуы мүмкін еді. Бұл шабуылдарды тоқтату мақсатына шығысқа қарай шегініп бара жатқан кеңестік әскерлерді жинақтау арқылы дивизиялар мен полктер ірілендіріле бастады. Осы бағытта 110-ші, 113-ші атқыштар дивизиялары, 151-ші моторландырылған бригада, 127-ші танк батальондары жанқиярлықпен шайқасты.

Қазан айының 13-інде Малоярославецк қорғаныс ауданындағы барлық әскери құрамалар Батыс майданына қарасты 43-ші армияның қарамағына өтеді. Қорғаныс ауданындағы жаңа әскери құрамалардың өзіндік қимылдары дивизия командирі А.Ф. Наумовты ойландырып тастаған-ды. Шептегі жедел ақпараттар дивизия штабымен қабылданып, ал ол болса Мәскеу резервті майданы штабының бұйрықтары мен нұсқамаларын мүлтіксіз орындап жатқан еді. Кейін анықталғандай Мәскеу резервті майданының құрамалары Батыс майданының қарамағына өтіп, ал дивизия оның құрамындағы бөлімдер 43-ші армияға бағынышты болады. Бұндай

жағдай шептегі ұрыс жүргізіп жатқан және жаңадан келіп қосылған әскери құрамалардың арасындағы түсініспеушілікті тудырған.

Қорғаныс ауданының оңтүстігі жағындағы 1083-ші полкке қарасты бөлімдер (859-шы артиллериялық полктің дивизион бөлімдерімен бірге) Подольск жаяу әскер училищесінің басшысы, генерал-майор Смирновтың қарамағына өтіп кетеді.

43-ші армияның бұйрығымен полковник А.Ф. Наумовқа қорғаныс ауданының сол жағындағы әскери операцияны жүзеге асыру тапсырылады. Жалпы алғанда, 312-ші дивизия бір полксыз қалған еді.

Қорғаныс ауданының ортасымен өтіп жатқан Варшава тас жолы немістер үшін Малоярославец қаласын жаулап алуда маңызды болатын. Сондықтан да бұл ауданға басқыншылардың 57-ші армия корпусы, оның ішінде, құрамында 21-ші танк полкі енген 3-ші моторландырылған дивизиясы мен 19-шы танк дивизиясы, тас жолдың оңтүстік жағында 4-ші моторландырылған дивизия шабуылға көшкен болатын.

Қазан айының 11-інде Варшава тас жолы бойында жаудың Малоярославец қаласына тас жолымен келе жатқан неміс әскери құрамаларын тоқтату мақсатында Юрьевское, Лукьяново, Ильинское, Большая Шубинка және Подсосено елді мекендерінің аралығын жалғап тұрған қорғаныс шебінде 108-ші запастағы полк бөлімдері (негізінде, бір батальон), Подольск жаяу әскер училищесінің курсанттары (сегіз рота) және Ильинское елді мекеніне қарай шыққан 53-ші атқыштар дивизиясы (бір полксыз) орналасты.

Қорғаныс ауданының оң жағында немістер Теняково деревнясы арқылы Тяпино елді мекеніне шабуыл жасайды. Бұл жерде 1083-ші полктің 859-шы полктың артиллериялық дивизионы тұрған еді. Жаяу әскерді қолдаған танктердің қозғалысы тым қарқынды болатын. Батарея командирі В.И. Житниковтың мәліметі Тяпино деревнясының түбіндегі шайқас барысында артиллериялық дивизион батареялары қатты соққы алған болатын. Деревня маңында 98 қазақстандық жауынгердің тек қана 17-і аман қалды. Осы шайқаста жерлестеріміз А. Рекрубрацкий, кіші лейтенант Г. Литвинов, Нурмагамбетов, Луценко, Дүйсенбаев, Гордиенко, Никитин, Даланибеков, Пабечный, Тарасенко, Сейітов, Рязанов, Решетников және басқа да ақтөбелік жауынгерлер қаза болды.

Көп ұзамай қорғаныс ауданының оң жағындағы 1083-ші полктан қалған бөлімдер қоршауда қалмауы үшін Юрьевское деревнясынан оңтүстікке қарай шегінеді.

1083-ші полктің тағдырына келер болсақ, 312-ші дивизиядан бөлінгеннен кейін Юрьевское деревнясынан оңтүстікке қарай Варшава тас жолы маңындағы Кудиново елді мекені маңына шоғырланғандығы белгілі болады. Берілген тапсырма - Қызыл армия бөлімдерінің шегіну барысында жаңа шепке орналасуда қауіпсіздігін қамтамасыз ету тапсырмасы тұрды.

қорғанысқа аттандырады. Жартылай қоршауда қалған 1081-ші полк бөлімдері Детчино ауданынан кейін шегінуге мәжбүр болды. Генерал-майор А.Ф. Наумовтың басшылығымен шыққан «На Варшавском шоссе» естеліктер жинағында қорғаныста тұрған әскери бөлімдерге оқ-дәрінің жеткізілмеуі, жанар-жағармайдың жетіспеуі мен бөлімдер арасындағы байланыстың үзілуі қоршауда қалу қаупін еселей түскендігін келтіреді. Жағдайдың ауырлығына байланысты дивизия полктерінің тағдырына қатысты шешім шығару командирдің жеке тәжірбиесі мен интуициясына сену арқылы жүзеге асқандығы келтіріледі.

18 қазанда қатты соққы алған шеп бойындағы әскери бөлімдер Протва өзеніне қарай шегіне бастады. Осы өзен бойындағы Оболенское және Высокиничи елді мекендерінің арасындағы Кеңес армиясының 17-ші дивизиясы орналасқан қорғаныс шебіне қарай Малоярославецк қорғаныс ауданының сол жағындағы бөлімдер бағыт алды. Воробьи деревнясында 9-шы танк бригадасынан қалғандары орналасса, Недельное деревнясында 2-ші Люберецк атқыштар полкі орналасады. Варшава тас жолымен және оның солтүстік жағымен 54-ші атқыштар дивизиясы, Подольск атқыштар училищесінің бөлімдері, 53-ші атқыштар дивизиясы, 108-ші запастағы атқыштар полкі шегініп, Протва өзенінің бойында қорғанысқа көше бастады.

312-ші атқыштар дивизиясының 1079-шы полкі Локонское, Барданево деревнялары бағытында шегінсе, оның оң жағында 1081-ші полкі Хрустали және Рысковщина деревняларына қарай шегіне бастады. Дивизия штабы Клины елді мекенінде орналасты. Дивизия штабы Протва өзенінен өту үшін Ивашкевичи деревнясы маңындағы ағаш көпірден өтуді жоспарлады. Неміс әскерлері Варшава тас жолымен Мәскеу бағытында тез жылжып отырды. Оның үстіне Угодские заводы елді мекенінен өтіп бара жатып немістердің барлаушылары шегініп бара жатқан дивизия бөлімшелері жеткенге дейін осы елді мекенде болып өткендігі анық болады. Шегінген кеңестік армия бөлімдері Нара өзені бағытында топтастырыла бастады.

Я. Сировскийдің «На последнем дыхании» тақырыбында басылған естелігінде дивизия бөлімдері Протва өзеніне жеткенде көпірдің тас талқаны шыққанын көреді. Көпір 17-ші атқыштар дивизиясы командирінің бұйрығымен талқандалды. Бұл әрекет шабуыл жасап келе жатқан неміс құрамалары мен дивизия арасында басқа кеңестік бөлімдер жоқ болуы мүмкін деген шешімнен кейін жүзеге асқан еді. Алайда өзенге ақтөбелік дивизия жаумен қарсыласа отырып, кешігіп келе жатқан еді. Аса ауыр жағдайда өзеннен өту барысында техникалардың кедергі келтіруіне байланысты автокөліктер мен тіркеме құралдары істен шығарылып, қалдырылады [1, с.58].

Протва өзенінен өту барысында Кеңес әскерлерінің өзенінің шығыс жағында қорғаныстың жоқ екендігін біледі. Жердің лайсаң болуы мен жауған жаңбырлардың әсерінен орман жолдары батпаққа айнала бастады.

Сондықтан бөлімдерге қатысты қару-жарақтарды тасымалдау мен жауынгерлердің жүрісі өте баяу болатын.

Архив деректеріне сүйенер болсақ, 19 қазан күнгі шайқастар барысында 43-ші армия штабына 312-ші дивизияға қарасты құрамның жағдайы туралы мәлімет түспеген [3, с.51].

21 қазанда 312-ші дивизия шығысқа қарай шегіне отырып, Истье өзенінен өтіп, Нара өзенінің бойындағы Тарутино елді мекеніне қарай бағыт алды. Архив деректеріне сүйенер болсақ, шегінген дивизиядан 1800 жауынгер қалған бір полк шегінген, қалған полктар шашылып кеткендігі келтіріледі [3, с.52].

Дивизия штабының мақсаты Нара өзенінің бойында бекінген Кеңес әскери құрамаларына қосылу болатын. Нәтижесінде, армия штабымен байланысқа түсе отырып, дивизия полктері Нара өзенінің батыс жағында Макарово және Борисково деревнясында қорғанысқа түсті. Дивизия штабы Нара өзенінің арғы бетіндегі шығыс жағындағы Глядово деревнясында орналасты. Армия штабымен Нара өзенінен өтіп кеткен құрамаға қатысты бөлімдерді іздеп тауып, қосып алу тапсырмасы берілді.

Армия штабының тапсырмасына сәйкес 312-ші дивизиядан бөлініп қалған 1083-ші атқыштар полкінің тағдырына келер болсақ, Варшава тас жолының солтүстігінде Кудиново елді мекенінен амалсыз шығысқа қарай шегінген полк неміс әскерлерінің тас жолмен алға қарай кетіп қалғандығын біледі. Бұл жағдай полктің қоршауда қалу қаупін тудырды. Сондықтан да полк командирі А. Автандилов ұзаққа созылатын ұрыстарға килікпей, орман жолдары арқылы Малоярославец қаласының солтүстігі арқылы Анисимово, Пяткино және тас жол бойындағы Белоусово елді мекеніне жетуге асықты. Түн қараңғысы мен орман жолдары балшыққа айналуы полк жауынгерлерінің алға жылжуына кедергілерін келтірді. Оның үстіне қозғалыс бағытының оң және сол жағы жау қолында қалуы кез-келген уақытта полктің қоршауда қалу қаупін сейілтпеді. Полк командирі А. Автандилов өз естелігінде «жауынгерлердің шамадан тыс шаршағандығы соншалық, олар келе жатып ұйықтап кетіп, құлайтын» деп жазады [1, с.67].

Кеңес армиясына қарасты әскери бөлімдер соңғы күштерін жинап, Варшава тас жолымен Мәскеу бағытында шабуыл жасауы мүмкін неміс дивизияларын тоқтатуды жоспарлай бастады. 1941 жылдың 21 қазанындағы мәлімет бойынша Варшава тас жолы бағытында неміс әскерлерінің 19-шы танк дивизиясы, 98-ші жаяу әскері, ал Тарутино деревнясы бағытында 34-ші жаяу әскер дивизиясы қимылдап жатты. Неміс әскерлері шығысқа қарай жылдам қимылдауылары үшін тылдан дивизиялар үздіксіз қамтамасыз етіліп отырды. Оның үстіне жау авиациясы жердегі құрамалардың жылжуына қолдау көрсетіп отырды.

22 қазан күні Нара бойындағы Макарово, Борисково, Бухаловка және Тарутино елді мекендері үшін ауыр шайқастар жүрді. Макаровка елді

мекені үшін шайқаста 1079-шы полк Борисовка елді мекеніне қарай шегінсе, Варшава тас жолының бойында орналасқан Бухаловка елді мекеніндегі шайқастардан кейін Қызыл армия бөлімдері бұл жерден кетеді. Нара өзенінің бойындағы соңғы күшін жинаған Қызыл армия бөлімдері Тарутино елді мекенін тастап кетуге мәжбүр болды. Әуе қолдауымен Тарутино және Корсаково деревняларына шабуыл жасаған немістердің 34-ші дивизиясы осы күннің кешінде деревняларды қорғап тұрған 17-ші және 53-ші дивизиялардың бөлімдерін орманға қарай ығыстырады.

Нара өзені бойындағы қорғаныстағы Кеңес бөлімдері бар күшімен қорғанысты ұстап тұруға тырысты. 23 қазан күні неміс әскерлері Мәскеу бағытында Нара өзені бойындағы кеңестік армия бөлімдеріне шабуыл жасауды тоқтатпады. Бірте-бірте ұрыс алаңы Нара өзенінің бойына жақындай түсті. Варшава тас жолын қорғап қалу мақсатында Чубарово деревнясының маңында 9-шы танк бригадасымен қатар 201-ші әуе десант бригадасы орналасты. Ал Нара өзенінің шығыс жағында Инино және Ольховка елді мекендерінің ортасында 10-шы десант бригадасы қорғаныста тұрды. 43-ші армия штабының бұйрығына сәйкес дивизия командиріне дереу арада құрамадан қалған жауынгерлерді жинап алу мен жаңа қорғаныс шебін қалыптастыру жүктеледі. Бұған дейін ауыр шайқастардан кейін жауынгерлердің жағдайы тым ауыр болатын. Материалдық-техникалық жағдай жұтаң тартып, қорғану үшін тылдық қамтамасыз ету үзіліп қалды. Оның үстіне жаураған жауынгерлер, лайсаң жолдармен жаңа қорғаныс ауданын қалыптастыруға мәжбүр болды. Жауынгер естеліктерінде шаршаған жауынгерлер сәл отырып қалса, ұйықтап кетуге дайын екендігі айтылады.

Дивизия командиріне берілген жаңа тапсырманың бірі шығысқа қарай шегініп бара жатқан жауынгерлер мен бөлімдерді қай құрамаға жататындығына қарамай өз қарамағына қосып алу болатын. Шегініс барысында дивизия құрамасынан бөлініп қалған артиллериялық полк дивизионының табылып, қайтадан өз қарамағына қосылуы жабырқау көңілді аздап болса да жібіткендей болды.

Нара өзенінің шығыс жағында неміс әскерлеріне тосқауыл қою мүмкіндік болмады. Варшава тас жолымен бағыт алған немістерді Чубарово елді мекенінде тоқтату мүмкін болмады. Ал 312-ші атқыштар дивизиясының 1079-шы полкі орналасқан Орехово деревнясын сақтап қалу мүмкін болмады. Полк қорғанысынан оңтүстік жағында орналасқан Гремячево деревнясы жау қолына өтсе, қорғаныста тұрған 53-ші дивизия жауынгерлері шығысқа қарай орналасқан Чернишня елді мекенін күші сарқылғанша қорғап тұрды.

23 қазан күнгі неміс әскерлерінің Нара бойындағы ауыр шайқастардан кейін 1081-ші атқыштар полкінің жауынгерлері 1079-шы полкке қосылады. Өкінішке орай, қиян кескі шайқастардың бірінде 1079-шы полк командирі Анатолий Александрович Бурков қаза болып, орнына полк штабының

бастығы, капитан Петр Иванович Гусак тағайындалады. Орехово деревнясынан шегінген 1079-шы полк осы елді мекен Нара өзенінен өту үшін осы маңда аман қалған ағаш көпірден өтіп, өзеннің шығыс жағында қорғаныста қалады.

Көп ұзамай 22 қазан күні Варшава тас жолының солтүстігімен шегініп келе жатқан 1083-ші атқыштар полкінен қалған бөлімдер Нара өзеніне жетіп, Каменка деревнясының солтүстік-шығысындағы орманға келіп орналасты. Дивизия штабында полк командирінің қалған жауынгерлерді аман-есен жеткізіп, қатарға қосылуын қуанышпен қарсы алды. Майдан даласындағы ауыр жағдайларға байланысты әскери бөлім толық талқандалған деген есепте болды.

Қас қарая 43-шы армияның штабы Нара өзенінің батыс жағында қорғаныста болған Қызыл армия бөлімдерінің аман қалған жауынгерлерін қайтадан жинақтай бастады. Армия штабының бұйрығына сәйкес 312-ші атқыштар дивизиясының командирі, полковник А.Ф. Наумовқа дереу арада шайқастан шыққан 312-ші, 17-ші және 53-ші дивизиялардан аман қалған жауынгерлері негізінде қайтадан «жиынтық» дивизия жасақтау тапсырылады. А.Ф. Наумовтың естелігіне жүгінер болсақ, дивизияға екі күннен кейін «53-ші» деген нөмір тағайындалады. Оралған 1083-ші полк жауынгерлері негізінде 1-ші жиынтық полкі құрылып (кейін 12-ші полк атанған), бұған дивизияның басқа полктерінен қалған ақтөбелік-жауынгерлер келіп қосылады.

312-ші атқыштар дивизиясының ғұмыры қысқа болғанымен де, Мәскеу бағытындағы Малоярославецк қорғаныс ауданыда жауға тойтарыс беруде ерен ерлік үлгісін көрсете білді. Қысқа уақыт ішінде жасақталған дивизияның соғыс өнерінде тәжірбиесі жоқ болатын. Аласапыран уақытта материалдық-техникалық жұтаңдық пен тылдық қамтамасыз етуден қол үзіп қалған дивизияның бөлімдері немістің жақсы қаруланған әскеріне тойтарыс бере алды.

Пайдаланылған әдебиеттер мен деректер тізімі:

1 Наумов А.Ф. На Варшавском шоссе. Литературная запись П.Якушева. – А-Ата.: «Казахстан», 1968. – 115 с.

2 37-й (Малоярославецкий) укрепленный район. Форум поисковых движения. <http://forum.patriotcenter.ru/index.php?topic=70160.0> (время публикации документа 22 Октября 2016, 01:27:10)

3 Журнал боевых действий штаба 43 армии (02.01.1942 г.). ЦАМО, Фонд 398, Опись 9308, Дело 24, с.41. https://pamyatnaroda.ru/documents/view/?id=151200111&static_hash=b06abf26a5524c4dce8a127eb2dc5253v2.